

1 **Chapter 5 - Te Wa Kainga: The Home Front (pg. 104)**

2 **May**

3 4 Nekehia nga apiha Maori mai Narrowneck ki Papakura.

4 14 Ka hinga Netherlands ki a Tiamana.

5 15/16 Uru atu te roopu hoia Maori ki Papakura.

6 27 Whakamanatia e te Paremata te pire Emergency Regulations Bill.

7 28 Ka hinga a Belgium ki a Tiamana.

8 30 Tonoa nga kaitono Maori ki te OCTU Trentham.

9 **June**

10 11 Whakauru a Itaria ki a Tiamana hei hoa pakanga.

11 22 Hainatia e Wiwi me Tiamana he whakatau marie.

12 **August**

13 19 Wehe atu te Third Echelon ki Ihipa.

14 **September**

15 4 Nekehia nga hoia Maori ki Hopuhopu, hono atu ki te Fourth Reinforcements.

16 **October**

17 25 Te wa whakata o te Fourth Reinforcements, I mua o te haerenga ki te pakanga.

18 **November**

19 7 Wehe atu te taraawhe tuatahi o te Fourth Reinforcements, he Maori etahi, ki te Middle
20 East.

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 Pg-106

2 “I a matau i te kainga he whakamaroke parengo te mahi a etahi tangata, te hunga o te
3 Waipounamu korero mo te tuku tiitii, etahi atu rohe tuku miiti poaka tahu, he kai kua
4 whakamaroketia hoki.” Sir Apirana Ngata, 1940

5 **Fourth Maori Reinforcements**

6 I te wa i Ingarangi te Second Echelon i te whakapakari mai te Third Echelon i
7 Trentham, Papakura, me Burnham. Waitohungia ko nga apiha Maori me nga NCO’s
8 nga tohunga hei whakaako i nga hoia hou, na te mea kua pakari ke mai ratau i te
9 taha o te roopu matua i Narrowneck Army School, Devonport. Kotahi marama noa
10 iho te wa i akoako ai nga apiha me nga NCO’s o te First Echelon, ka whakahaungia
11 ratau ki te whakahaere i o ratau ake roopu hoia.

12 Ko te hunga o te Second Echelon e rua marama noa iho, engari kua toru marama
13 noa atu i mua nga apiha me nga NCO’s e whakaako ana.

14 Toru rau nga hoia Maori Battalion i whakauru atu ki Papakura ka hono atu ki te 1000
15 tangata no nga topito o te motu, ko etahi i uru atu ki te artillery ko etahi ki te
16 infantry. Parekareka ki a ratau to ratau wahi noho, koinei hoki te whare tino hou o
17 nga whare ako hoia tokotoru o te motu. Maha atu i te tahi mano te hunga i
18 whakapau kaha mo te rua marama ki te hanga i nga whare kai, whare moe, nga
19 kauta nga tari me nga whare whakapakari tinana. Tekau ma rua haora ia ra ia ra e
20 hangaia ana enei tumomo whare ki a tutuki rano. Na te maha tonu o enei whare
21 kapi katoa te whenua 25 eka te rahi.

22 Pg-107

23 Waru tekau neke atu nga Maori i mahi noa mo te kore utu, etahi no te Tairawhiti,
24 tokorua no Harataunga ka noho uri tonu no Ngatiporou na te mea kua tahi rau tau
25 ke era whanau e noho mai ana i Coromandel. Ko te tikanga me 21 tau ke te pakeke

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 o te tangata ka ahei ki te whakauru atu hei hoia, ahakoa tonu, tino maha ke ratau
2 tino tamariki ake, na te kamakama o etahi ka raru nga apiha whakauru hoia hou. Ko
3 tetahi o aua nanakia ko Richard (Dicky) Thompson, toru wiki tonu i mua atu 16 ona
4 tau, ka kiia e ia no te 4 o Maehe 1921 ke tona ra whanau e hara ke ko 24 o Aperira
5 1924. Ko Noema (Tat) Poi no Tikitiki me Apihana (Abe) White no Tokomaru, 16
6 tetahi, 17 tetahi. I tapiringia e raua etahi tau ano ki a ahei ai raua. Te nuinga o aua
7 taitama i aukatingia e nga apiha, he tamariki rawa mo te uru atu ki te Maori
8 Battalion.

9 Mai i Ngatiporou e rua nga NCO's i eke ki te taumata (CQMS), ko Pat Priestly me
10 Manuhou Paringatai. Ko Herewini Gage i eke ki te tunga o te Haihana. Ko enei tunga
11 mo te wa poto noaiho na te mea ka heke iho to ratau mana whakahaere hei to
12 ratau hononga atu ki te roopu matua i te pakanga i rawahi. Ahakoa tonu tu
13 whakahiihii ana nga whanau i te whiwhinga o nga hoia nei i o ratau taitara. Te korero
14 a te Papa o Herewini ki a Ngata, "He tino miharo maua ko toku hoa wahine mo
15 runga i ta maua tama kua eke rawa ia hei haihana." Tokotoru nga NCO's no Te
16 Whanau-a-Apanui i uru atu ki te roopu matua i te pakanga, ko Sgt. Wi Anaru, Lance
17 Cpl. Maui Delamere me John Walker. Harikoa ana nga whanau katoa mo nga
18 taumata kua ekengia e nga hoia.

19 E rua wiki i muri mai ka tohua 14 nga Maori kia haere ki Trentham ki te ako hei
20 apiha, mehemea ka eke ratau ki te taumata e tika ana, ka noho mai ratau ki te wa
21 kainga nei hei whakapakari i nga roopu hoia hou. Kotahi noa iho te tangata o te
22 Tairawhiti i ingoatia ko te Tohunga whakairo ko Pine Taiapa. Na runga i te whakaaro
23 nui o etahi atu iwi ka tukuna mai kia maha nga tangata ki te taraawhe ki Papakura,
24 engari i reira ano ka kitea he momo whakahawe, kore rawa i whai wahi tetahi o

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 ratau hei mangai. Na tera tu ahua ka tino awangawanga nga apiha o te Tairawhiti,
2 hopu atu a Peta Awatere tuhia e ia he reta ki a Ngata mo te take nei:

3 *Hoatu ana e matau ko au ano I ki mai ra ki au I runga I te waea. Te tahuritanga*
4 *mai o aua tumuaki o matau, ka tapahia mai kotahi ano mo te Tairawhiti..... Ko*
5 *te nuinga o nga korero ma Pine Taiapa e korero ki a koe..... He ahua tapu no*
6 *aua korero ki te tuhi a pukapuka atu.*

7 Na tenei ahua ka tohua e Ngata e toru nga tangata hei tu i te taha o Taiapa, ko Syd
8 “Bully” Jackson, Tunoa Wanoa me Pat Priestly, ahakoa kaore enei tokorua i whiwhi i
9 o raua tohu mo nga mahi apiha i mahia i mua atu. Tino nui nga whakahe a nga apiha
10 o te Tairawhiti mo tenei take, na reira ka kiia e Waipaina Awarua he ruarua noa iho
11 nga tangata no te Tairawhiti kei roto i tana ope iti, ko matau e noho mai a wehe atu
12 te Third Echelon: “kaore au e pirangi kia penei ano toku iwi kia riro ke ma Waikato,
13 ma Taranaki ma te Waipounamu e apiha a muri ake nei.”

14 Kaore i tohua etahi atu engari hei whakatau i noho mai a Awarau ka riro ma raua ko
15 Taiapa e whakahaere nga mahi ako ki te whakapakari i te hunga hou o te Tairawhiti
16 (ara ko te Fifth Maori Reinforcements). Hei awhina i nga apiha tokorua nei ka tonoa
17 11 nga tangata no te Tairawhiti ki te whakaako NCO i Narrowneck. Ko tetahi, 21 te
18 pakeke ko Tautuhi Sadlier, i te marama tonu i mua atu, i te kutete kau ke a ia i runga
19 i te paamu a te whanau i Whakawhitira tata atu ki Ruatorea.

20 *Kei te pai noa iho. Ka noho matau o muri nei o Ngatiporou, ko au, ko Peta*
21 *Tamepo, ko Reuben Toheriri, ko White, ko Scott..... tetahi o matau no te*
22 *Wairoa, ko Maunsell no Tolaga Bay me Bob Farrell no Turanga. Koira matau o*
23 *C. Company nana I taraawhe mai.*

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 Ko etahi atu o te Tairawhiti i haere ki te ako ko Hati Rangiuia, Waiti Waitaiki, Koha
2 Rapana (Robin), Rangi Henderson, John Potatu, Motu Albert me Bully Jackson.

3 Whakaarorua rawa te Kawana o Niu Tireni, kia kua e tukuna kia wehe atu te Third
4 Echelon i te Moana-nui –a-Kiwa na te mea koinei anake te roopu tohunga o te
5 motu, tetahi take ano ka mauria e ratau nga pu, nga momo taputapu kua tawhito
6 rawa .

7 I te mutunga o te marama o August ka whakaritea me haere te Third Echelon ki te
8 Middle East, ka mahue mai 3050 nga hoia o etahi atu Echelons me etahi ano hoki no
9 te Maori Battalion hei wawao i nga whakatumatuma a Japan.

10 *Pg-109*

11 I te timatatanga o te marama o August ka tukuna te roopu o te Third Echelon me
12 ona hoia tautoko kia whakata mo te rua wiki, na te mea kaore i tatu te wa e wehe
13 atu ai , engari ma te wa ka whakamohiotia hei ahea ka wehe atu ratau.

14 To ratau hokinga mai ki Papakura haere tonu nga mahi ako o nga hoia Maori hou.
15 No te wehenga atu o te Third Echelon ki Ihipa ka watea te roopu Fourth Echelon ki
16 te whakauru ki Papakura, ka nekehia te roopu Maori ki Hopuhopu Military Camp i
17 Ngaruawahia ki te whakareri mo te haere ki rawahi ki te mura o te ahi. I roto i nga
18 mahi taakaro me nga mahi whakangahau kitea te pa kaha o te
19 whakawhanaungatanga i waenganui i a ratau me te iwi o Waikato, tino kaingakau
20 taua iwi ra ki te tiaki pai i a ratau.

21 I te wiki wkakamutunga o October 1940 ka tukuna te Fourth Reinforcements kia
22 whakata, ono ra i muri mai ka wehe atu ratau mai i Ngaruawahia ki te Waapu o
23 Pipitea i Poneke kotahi atu ki runga i te kaipuke ko *Batory* no Poland, mai i reira
24 kaore ki Fiji, ki Middle East ke.

1 **NGA AHUATANGA TAUTOKO/ HAPAI I TE PAKANGA**

2 I te wa i uru atu te Third Echelon ki te camp, tino aata noho te tangata i Niu Tireni
3 nei. Kaore i rereke atu tetahi rangi i tetahi. Tera pea i noho i mahi ranei i raro i etahi
4 uauatanga, nga whakaaro mo te pakanga i ko noa atu, kore rawa he mataku i tata
5 mai.

6 I te marama o May 1940 puta ake te rongo he tino raruraru kua ara mai, ka
7 whakamanatia e te Kawanatanga o Ingarangi te Emergency Powers (Defence) Act,
8 ka whakatakotoria ko nga tangata katoa me a ratau rawa, taputapu hoki, kia riro ma
9 te Kawana e whakahaere.

10 Kaore i roa i muri mai ka whai atu te Pirimia o Niu Tireni a Peter Fraser i tenei
11 whakaritenga i te taha o te...

12 *Pg-110*

13 *TE AITANGA-A-MAHAKI Poroporoaki ki o ratau ano*

14 *I te paunga o nga wiki whakata e rua, whakahaeretia he kanikani tuku honore ki*
15 *nga hoia. Ko hoia Jim Pirihi me Kiri Stevens i te taha o nga manuhiri i te hooro o*
16 *Whatatutu, ko Pene(Ben)Brown te Kaiwhakahaere o nga ahuatanga o te wa.*
17 *Mihimihi atu a Henare Ruru ki nga hoia. Ko Hoake (Jock) Tupara i haere i te taha o*
18 *nga hoia pakeha i tetahi atu kanikani i Patutahi. I reira pakaru mai ana nga hoa me*
19 *nga whanaunga tino nui. Turuki Pere te kaikorero mo te haukainga Maori, i reira ka*
20 *tohaina nga taonga koha ki ia hoia.*

21 ...National Service Emergency Regulations. No te 16 July ka whakaturia he roopu
22 tuarua War Cabinet, i te marama o December ka panuitia ko Paraire Paikea te MP,
23 Taitokerau, no te Labour Cabinet, ko ia te mangai mo te iwi Maori. Whai atu tenei i

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 nga whakatakotoranga o te pakanga tuatahi o te ao ,te wa i a Ta Maui Pomare taua
2 tunga.

3 Tino hiahia te katoa o Niu Tireni ki te tuku awhina ki te hapai i nga mahi mo nga
4 hoia, te rohe te Tairawhiti tonu tetahi, pau katoa o ratau kaha ki te whakahaere he
5 kaupapa kia puta nga painga ki nga hoia i te pakanga. Hei tauira; Whakahaeretia e
6 Mabel Keiha te roopu Manutuke Maori Mother’s Union hei tuitui nga momo kakahu
7 aha noa mo nga Hohipera, mo nga mea e hiahiatia ana i te pakanga. Whakamaoritia
8 e ratau he tino Karakia kia mau tonu te aiotanga me te rangimarie ki roto i tena
9 kainga ki tena kainga. He maha atu nga hoia i hou atu ki te camp, ka tahuri atu nga
10 koka me nga tuahine ki te whakamahi i nga ngira nitiniti.

11 I roto katoa i nga wa kainga o ia rohe ko te Country Women’s Institute, ka hokona e
12 ratau nga momo wuuru tino papai hei hanga nga tumomo kakahu e hiahiatia ana. I
13 te rohe o Te Araroa, te roopu o te East Cape whakahaeretia he purei kaari “euchre”
14 hei mahi moni, a, i Ruatorea he kanikani mo te whakaputu putea. Ko te korero a
15 Mirika (Daddy) Wehipeihana, he neehi a rohe no Ngati Raukawa, ki a Ngata, na nga
16 tangata o Hiruharama te mahi moni tino nui o te riu o Waiapu.

17 I puta te whakaaro ki te Paremata tera pea me whakamahi ke he miihini nitiniti, tere
18 ke atu te oti o nga mahi kakahu aha noa, engari i te mutunga, ka whakaritea ka
19 kaingakau ke atu nga hoia i rawahi na te mea i hangaia enei ma te ringaringa i runga
20 i te ngakau aroha me te ngakau mahaki.

21 Whakaturia te National Patriotic Fund Board i te 1939 hei mahi moni hei awhina i te
22 kaupapa hapai te pakanga. Ka whakataungia £100,000 te putea mo te Fighting
23 Services Welfare Fund. Te wahanga i whakaritea ma te rohe o Turanga – Rawhiti (£3000)
24 rua wiki noa iho te wa i whakakaongia tenei moni, koha mai hoki nga poraka
25 whenua me ia tangata ake. Panuitia e te Gisborne Herald nga kaikoha, ko aua

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 tangata ko, Ripeka Kahotea (£50), Hone Ngata (£10.10s), Wiremu Potae (£3) , Joe
2 Manuel (£2.2s) , Wi Pere (£1.1s), Iranui Heeki/ Haig (£1), Puau Potae (£1), Henare Fox
3 whanau (£1). Kaihea mai tenei moni nui, te take hoki ki te whakaarotia te utu o te
4 tane mo te wiki i aua wa £3.16s, te wahine £1.16s.

5 I te marama o June 1940 ka puta te tono tuarua a te Poari he putea hei awhi i nga
6 hoia turoro, taotu/whara, ngakau pouri hoki, ka tahuri mai ano te rohe ka taaparatia
7 ki te £9000 ta ratau putea.

8 Ka karanga a Ngata ki te iwi Maori ki a timatahia he putea ma te roopu o te Maori
9 Battalion, tere tonu te whakautu a nga poraka whenua, nga kaporeihana kohaina
10 mai £125. Na Ngata tonu i whakamanawa tona iwi katoa ki te kohi moni ma te C
11 Company, ka whakaritea e raua ko Colonel Dittmer, ko taua putea, kia ahei nga hoia
12 ki te tango mai i to ratau wahi nohonga.

13 *Pg-111*

14 Te timatanga o te marama August ka panuitia e te Patriotic Fund Board ma nga
15 kaunihera-a-rohe e whakarite me pehea te whakahaere i nga putea awhina. Ko nga
16 whakaaro o nga rohe kei te moumoutia e te piira o te motu nga moni i tukuna hei
17 awhina ki te whakanoho kia tau te noho a nga hoia hoki mai ki te wa kainga. Ka
18 whakahaeretia e te East Coast Patriotic Council he momo ahua hei whakaputu
19 putea i waenganui o nga komiti, roopu engari me aata tiro tiro tonu nga moni i pau
20 me nga moni i hua mai. Tae rawa atu ki te mutunga o 1940 ko te tino mahi nui ko te
21 whakakao he putea tino nui , hei awhina ki te whakanoho, whakatau i nga hoia hoki
22 mai te pakanga.

23 Ko te Queen Carnival te kaupapa tuatahi i whakaritea e te kaunihera o Turanga. Te
24 wahanga tata ki te mutunga o Hepetema, ka timata te whakatutu i te tiriti i Turanga

1 mutu rawa atu ki te “Show Week” tokorima nga kaiwhakataetae i whakaingoatia mo
2 tenei momo mahi moni. E hia mano ke i tae mai ki te tautoko i te kaupapa.

3 *Pg-112*

4 Tohaina e nga Maori te awhi nui ki waenganui i te East Coast Queen (Margaret
5 Williams) me te Maori Queen (Arapera Halbert). Ahakoa i wikitoria te Coast Queen
6 ko te mea nui ke ko te pumau o te iwi ki te hapai i tenei tumomo whakaputu putea,
7 na reira ka hua mai te moni £15.000.

8 Na te tino ngakaunui o te Whanau-a-Ruataupare me nga tangata kei reira e noho
9 ana, ka anga te kaihautu o taua iwi, a Wiremu Potae kia whakakotahitia te ra
10 huraina nga pohatu o nga whanaunga, hei ra tonono putea awhina. Mutu rawa ake te
11 tau 1940 ka whakaatungia e te East Coast Patriotic Council £38,500 te moni i kohia i
12 roto i te rohe whanui, ki te aata tirohia 35,000 te hunga e noho nei, neke ke atu i te
13 £1 te takoha a ia tangata. Mau tonu te wairua tautoko a mutu noa te pakanga.

14 **KAI MA NGA TAMA**

15 I te wa i rawahi ke nga Echelons e toru, ka whakataungia e te National Patriotic
16 Fund 40,000 nga puhera e hiahiatia ana ma ia hoia mo te Kirihimete. Ko nga mea e
17 tika ana he tupeka paipa, hikareti, hopi, a ikiha/pakete, mata heu (Gillette), pene
18 tuhituhi, tini miraka/kawhi, tiakarete, whurutu miere me te tote, keke pakupaku i ro
19 tini, momo rare barley sugar. Tuku puhera kai tonu etahi whanau, pera ano nga
20 komiti-a-rohe. I Turanga ka huakina e te Turanganui Kiwi Club he toa i Peel Street,
21 ka pokaitia nga momo kai Maori. Nga apiha o tenei roopu ko Mrs T. Halbert snr
22 (heamana), Huia Crisp (hekeretari), Nai Kiwi (kaitiaki putea).

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 Mutu rawa ake te marama o Oketopa, 80 tana te taumaha o nga puhera mo te
2 kirihimete a nga hoia i ahu mai enei i nga topito katoa o te motu, ka tukuna ki
3 rawahi ma runga kaipuke.

4 Na te kore o ratau e tino mohio mehemea ko ehea kai ka whakaaetia ki te tuku,
5 whakaua e ratau nga taupoki o nga tini kai, na runga i o ratau matakū kei
6 whakahokia aua kai. Whakamaroketia nga parengo, pipi, pupu, tuna...

7 *Pg-113*

8 ...ngakihi, pioke, koura, kao, kakano karaka. Ko enei mahinga nui katoa i mahia mai i
9 nga marae huri noa , me te roopu Country Women’s Institute. Maumahara a Tini
10 Paora o Te Kaha i mua o tona hononga atu ki te Maori Battalion, mo nga paua,
11 pawhera me etahi atu momo kai i tukuna ma runga kaipuke.

12 *Mahingia ra nga paua i ro hinu poaka. He pawhera wetahi. Whakamarokengia*
13 *e au te pawhera ka takatakaingia ki nga peeke, ka purua ki ro tini. Nga tini ko*
14 *nga tini hawhe o nga tini pihikete o mua. Ka takaihia ano, katahi ka tuia kia*
15 *mau ai. E ta ko nga takainga ka makamaka haeretia i runga tima. Kaore hoki*
16 *he rererangi i era wa mo te mau mau i era mea. Heoi ano i tae pai ake.*

17 Mohio tonutia na tehea iwi ehea kai i toha mai. Na nga tangata o Tuhourangi o
18 Whakarewarewa nga pipi ehia ke nei te nui, tuia atu ki runga tuaina, ka
19 whakairia/whakawhatangia i ro ra kia maroke. Ka tohu pai tenei kai mo nga marama
20 nui tonu, koinei hoki te tino kai mauhaeretia e nga ope taua o mua. Te rohe o te
21 Tairawhiti, kohikohia e ratau he kaimoana, nga kainga noho mai i uta he hua
22 whenua ta ratau koha. Hei nga korero a Connie Katae [kua whakamaoritia]:

23 *Nga wahine o te marae o Hinerupe, mahia mai nga kumara ki ro hangī,*
24 *whakamarokengia ki runga i nga tunui o o ratau whare kia maroke rawa*

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1   *katahi ano ka tukuna. Tunua e matau nga keke kirihimete na te mea ko enei*
2   *momo keke ka tohu mo te wa roa tonu. Hei te mutunga o Hepetema ka tukuna*
3   *ki rawahi, kia tae atu ki nga hoia mo te kirihimete.*

4   No te marama o Noema ka tae atu ki te National Patriotic Fund Board i Poneke
5   tokorua nga keehi paku, i roto he tini koura maroke no te Tairawhiti, muri mai i te
6   marama o Tihema tokowha nga keena paua i tae ake, i tohua ki ro hinu, maha noa
7   atu nga tini ika, poaka, me te tiitii i tonoa mai e nga iwi puta noa. I puta tetahi tono
8   me whakawatea te ture mo te kereru, kia ahei ai ki te tono ki te Maori Battalion.

9   Whai wahi tonu nga tamariki i roto i o ratau nei wa kainga. Hangaia e te hunga nei
10   he raina paapu waea 100 mita te roa i Waiparapara, ko nga tamariki hei huri...

11   *Pg-114*

12   ... i nga parengo kia maroke ai. Kia Nunu Ngawai , he mahi nui rawa tenei ma te
13   tamaiti waru tau te pakeke, tetahi hoki pai ke atu ki te tamariki te porohianga. Kia
14   kamakama ake te mahi nei, ruiruia e ia te waea, ka kohete tona koka ki a ia “kia tika
15   to mahi ma to ringa tonu e huri nga parengo.”

16   Haaunga nga tauira pakeke whakaaro nui tonu ratau ki nga ahuatanga o te
17   pakanga. I runga i nga wahi taakaro ka whakawhitiwhiti korero nga tama tane mo
18   nga ahuatanga o te wa, korero hoki mo te hiahia ki te whakauru atu ki te ako hei
19   hoia. Hoki atu ki te kainga, mahi kai i te taha o o ratau matua whanaunga hoki. I te
20   Omaio Native School, ko te ako ki te niti tetahi mahi i whakahaungia. “Ka anga
21   matau ki te niti karapu, kameta, potae mahana, he tokena mo nga hoia. Kaore koe i
22   mahi noa iho i te mea kotahi, mahi koe i te katoa.” Koinei nga korero a Ema
23   Delamere.

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 June 1940 hangai te aaro atu te titiro a te motu whanui kia nui ake te puta o nga
2 momo hua, kia ea nga hiahia o Ingarangi. Ka panuitia e te kawanatanga he kaupapa
3 e pa ana ki nga tangata whai mahi engari kaore i tere te puta o nga hua, na reira me
4 hoatu ratau hei kaimahi ma nga kaiahuwhenua i raro i te putea tapiri.

5 Whakahaerengia nga hui ki te rohe o te Tairawhiti ki te whakarite me pehea e taea
6 ai e nga iwi kainga te whakapiki nga momo hua.

7 Ka tu te hui ki Hiruharama Pa tata atu kia Ruatorea, ka whakahuatia Materoa Reedy,
8 ko nga tangata kei te pakari-a-tinana tonu, kei te whiwhi penihana, me makere mai i
9 te rehita ka hoki atu ki te mahi. He hui ano i te Tikitiki Hall, tae katoa mai nga
10 kaiahuwhenua Maori, Pakeha o te rohe o te Waiapu, tautoko ratau ki te kaupapa
11 nei, tohaina e nga Maori he whenua hei whakato kanga, rumaki kamokamo kia ahei
12 ai ki te whakatipu, whangai poaka hoki.

13 Ahakoa kua tonu ke etahi o nga tangata ki te haere ki rawahi, me noho mai ratau ki
14 te kainga ki te awhina i nga mahi kia puta ai nga hua nui. Hei whakaatu i te
15 whakaaro nui mo to ratau u ki nga mahi me te tiaki i a ratau ano mai nga momo
16 whakahawea kei pa mai, ka hangaia e te War Cabinet he momo tohu me te
17 tiwhikete tautoko i a ratau. Ka pinea taua tohu ra ki te puare patene o te koti, ko te
18 waihanga o taua tohu, he “V” kikorangi te kara, koura katoa a-muri tapiri atu ko te
19 rau ponga rongonui. Ko tenei tohu hei mau ma nga tangata kaore ano kia karangatia
20 kia uru atu hei hoia, i puritia ke ratau hei hapai i nga mahi o te whenua, ko etahi o
21 aua tangata kaore i ahei ki te whakauru atu na nga momo mauui i runga i o ratau
22 tinana. Na te tino nui o nga tangata o te Tairawhiti i rehita, tau mai nga momo
23 uauatanga ki nga mea kaore noa i uru atu ki te camp, engari me kii na taua tohu ra i
24 whakamama nga taumahatanga.

25 *Pg-114*

1 **TE TURE PURUMA : CONSCRIPTION**

2 Mai i May 1940 ka timata nga tangata ki te whakaputa i o ratau whakaaro, kia
3 rongohia, me te ahua akiaki atu ki nga ahuatanga e pa ana ki te pakanga. Na nga
4 roopu pera i te R.S.A. i karanga kia whakahokia mai te kaupapa whakahau ana i nga
5 tangata e ahei ana kia whiriwhiria ma te pooti ratau e tohu kia haere ki rawahi. Ka
6 tautohetia tenei e nga kaitautoko na te mea ma tenei kaupapa ka ahei a Niu Tireni ki
7 te pupuri i ona ope taua ki te takiwa, kia mohio ai ia hoia e ahu pehea ana ia ki hea
8 hoki mo tona whenua. I raro i te Emergency Regulations ka panuitia e te kawana ko
9 te 22 o July 1940 te ra whakamutunga mo nga tangata e hiahia ana ki te...

10 *Pg-115*

11 ...whakauru atu ki te ope taua, a muri atu i tena ma te pooti e taraawhe. Ko nga
12 hunga mo te taua moana me te taua rererangi ka haere tonu.

13 Te National Service Department i whakatungia hei whakahaere i te mahi pooti me
14 whakararangi i nga ingoa o nga tane o te kainga me nga tama 16 te pakeke neke
15 atu, ka riro tenei ki raro i te General Reserve. Ka whakawehengia kia toru nga
16 wahanga: tane takakau 19 tau ki te 45 te pakeke; tane moe wahine (whai tamariki)
17 orite te pakeke ki etahi ra; tangata whenua no Ingarangi (i uru atu i muri mai ki te
18 wahanga tuatahi me te tuarua hoki). Uru mai hoki ko nga mema o nga taua o rawahi
19 me te hunga puta mai i te pakanga i rawahi.

20 Te putanga o te korero whiri whakatau ki te rohe o te Tairawhiti, ka muia nga apiha
21 rehita e te tangata. I te tari i Turanga 771 nga Maori i rehita kia whai wahi hei te
22 timatatanga o May. Tae rawa atu ki waenganui o Hurae 230 ano te hunga i rehita.
23 Kaore te kaute 127 o te hunga kua tatari ke noa atu kia uru atu ratau i tapiri atu ki
24 tenei kaute.

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 Ka tuhi atu a Ngata ki tana tama kia Henare:

2 *Nui atu te tamariki tane o te Tairawhiti i haina i aua ra kei taka ratau ki raro i*
3 *te ture puruma.....E tata ana ki te 4200 nga taitamariki o te iwi Maori i haina,*
4 *engari kaore au i te mohio e hia i paahi....Mehemea ka penei tonu te roa o nga*
5 *ope i muri atu tera e tae noa atu ki waenganui o tera tau te kaha o muri nei.*

6 Ko Hona Tangaere 17 ona tau, ka haere a ia kia whakamatauria tona tinana.

7 Maumahara a ia mo nga pahi e toru e kahi haere ana i nga tangata...

8 *Pg-116*

9 ...no Wharekahika rano etahi, mauria ratau ki nga takuta i Turanga. Kii tonu a
10 Turanga i nga taitama raro iho io te 21 tau te pakeke. Paahi rawa a Tangaere, kore
11 rawa i pai ki tona Papa; “E ta! He tamariki rawa koe, e noho ki te kainga. Ehara tera i
12 te mahi ma te tamariki.” Pato tana waea ki te apiha rehita, Captain Jim Ferris , ka
13 tonu atu kia tangohia te ingoa o tana tama ki raro i te rehita. Muri tata mai ka tohea
14 e ia tona koka kia waea atu kia whakahokia tona ingoa ki runga i te rehita, ko te
15 whakamarama mai a te Kapene ra “Kua tae ke mai te korero a te Papa, kaare e
16 taea.”

17 Ahakoa tonu ka anga te hunga taitama nei ki te kuhu atu. Te haerenga o Ngata kia
18 kite i a Mihikore te wahine a Parekura Tureia o Turanga, ka tonu mai tana tama me
19 tana iramutu a Umuariki TeKani 19 ona tau, i to raua hiahia ki te rehita. Mohio a ia
20 ki te pa kaha o nga ture whakahaere a te Kawanatanga. I te mutunga iho i tae atu a
21 Te Kani ki Itaria i te tau 1944. I a ratau e kokiri atu ana ki Florence ka riro a ia i te
22 ringa kaha o aitua.

23 Etahi o nga tane moe wahine neke atu i te rua nga tamariki, rikarika rawa atu ki te
24 haina, engari kaare ke ratau i awhiwhi. Ka tonu a Whiro Tibble kia Ngata “Tino

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 pirangi nei au ki te haere, mohio ana au kei heipu toku waimarie, kei a koe te
2 korero.”

3 *Ehara i whakauru ai, na te tiro tonu ake kua riro katoa nga matua, tuakana.*
4 *Me te mohio mea i te ora tonu a Te Kapa me Ponapatukia kei te whakahau ra*
5 *kia haere. A, i te kore rawa ai o te taha o matau i roto.....kei te kainga tonu*
6 *tetahi whawhai nui nahau tonu i korero, ko te mahi kai ma nga hoia. Koiane*
7 *ta toku papa ki au kei te nui nga koroua mo enei mahi. Na, ko au te mea kei te*
8 *whai kaha me tuku ki te arai atu i te kino. Ara i te wahanga maku.”*

9 Rua wiki i muri mai o te katinga 22 July, ka whakapuaretia ano te huarahi mo te
10 hunga tuku noa ki te haina mo te Maori Battalion, kua kore hoki te ture whakahau i
11 nga Maori.

12 I te wa o te Pakanga Tuatahi o te Ao, ko te kaupapa whakature tetahi take tino
13 tautohetohetia e te rohe Poti Maori o te Taihauauru, mai i tera rohe tino ruarua nei
14 te hunga ngakau tuku mo te kaupapa awhina mo te pakanga. Tino kaha te whakahe
15 a nga Maori o Taranaki me Waikato mo te mahi whakahau i a ratau tangata kia
16 haere ki rawahi ki te whawhai mo te hunga na ratau nei i muru raupatu,
17 tahae/whanako o ratau whenua, ara ehia mano eka noa atu, katahi ka tahuri mai ka
18 kiia ratau he hunga whakatutu i te puehu.

19 Ki te tupono mai he tumomo raruraru i nga whakahaere –a tangata mo te Second
20 World War kore rawa e whakaaengia te ture whakahau ki nga Maori. Kua puta ke
21 noa atu te whakahe a te Maori ki te ture whakahau mai rano i te pakarutanga o te
22 pakanga, na reira ka tonu a Paikea raua ko Tirikatene kia kua tera kaupapa e pa
23 hangai ki te Maori. Na te mau o nga turu Maori e toru ki nga mema Labour-Ratana,
24 e wha aua turu, kore rawa pea nga Maori e tukuna ki te ope taua, ahakoa tonu i tino
25 whakaaronuitia tenei take. I te 12 July 1940 ka tuhia e te Pirimia Fraser he panui
26 maumahara ki Minister National Service [whakamaoritia]:

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 *He whakamohio atu tenei kia koe, i te hui a te War Council Thursday 4 July, ka*
2 *whakaaetia me whakahau te Kawanatanga me wehewehe te rehita o nga*
3 *Maori , me whakararangi pupuritia , kei heipu ka taea he poti wehe...*

4 *Pg-117*

5 *...mo nga Maori e ahei ana ki te whakakii i te Maori Battalion, i tetahi atu*
6 *roopu Maori kua tu ano. Na reira me waiho ngaro noa tenei rehita.*

7 I te 17 July, ka tutaki nga mema Labour Maori MP's ki te Minister of National
8 Service, ki te tono me mau tonu te whakahaere mo te whakauru atu. I whakaaro te
9 iwi Maori me pupuri tonu nga ope hoia whakakiikii i raro i taua ahua whakauru,
10 engari i ahua matakau tonu nga mema, kei tupono ka tahuri ke ki te kaupapa
11 whakahau, e kore rawa he tangata e rehita, ka kahaki ke ki te puihi/ngahere, ma
12 tera tumomo ahua , tino kore rawa tera kaupapa e taea te whakahaere. I te 2
13 August, 25 pae heneti noa iho nga Maori 7000, i whai wahi ki te rehita mo te
14 wahanga tuatahi. I whakatungia e te War Cabinet, ko nga Maori i uru atu ki te
15 wehenga tuatahi, tuarua o te roopu whakakii , me hono atu ratau ki te wehenga
16 tuatoru. I reira ka whakakorengia te rehita wehe mo te Maori. Na te whakauru atu i
17 a ratau ki te wehenga tuatoru, ka tau te haere o nga ahuatanga, kore rawa ratau e
18 hou atu ki roto i te momo poti. Ka noho mai te mahi haina hoia, i te kainga me
19 rawahi, ma te Maori e whakahaere, engari ka noho puare tonu te huarahi mo te
20 whakarereke i te take whakahaere kei heipu ka kitea kaare e pai. Mai i nga Labour
21 MP's e toru, ka puta he huarahi i whakawateatia e ratau mo to ratau iwi, na te mea,
22 ko etahi o aua tangata e ahei ana, me to ratau hiahia ki te tiaki i a Niu Tireni tonu, e
23 kore ratau e rata ki te haere ki rawahi. Na reira ka whakatakotoria ano he korero ki
24 roto i te kaupapa whakahaere : ko nga Maori i haina mo nga ope taua, kei a ratau te
25 korero, mena ka haere ratau ki rawahi, noho mai ranei ki Niu Tireni.

26 Ki nga whakaaro o Ngata kaare noa i whai wahi te mahi whakahau mo te wa kainga ,
27 te haere ranei ki rawahi ki te pakanga. Ka whakauru tonu mai nga Maori i runga i to
28 ratau arohanui ki te kaupapa. Te tirohanga ki te hunga i whakauru, no te rohe o te

Te whakamaoritanga; Chapter 5 Pages 104 – 117

1 Tairawhiti, tino tika tana whakatauranga. Mai i te mutunga o July 1940, neke atu i te 1200
2 nga tangata i rehita mo te haere ki rawahi, 3000 ano i uru mai no etahi atu rohe. Na
3 te maha o enei, ka taea te whakakii i te Maori Battalion mo nga marama tekau ma
4 waru, kia mau tonu te tohatoha tika a tena iwi, a tena iwi, ma tera tu ahua ka mahia
5 tonutia te whakahaere whakauru tangata tuku noa.

6 Tuhinga a Ngata: ‘Ko te whakaritenga kia kitea ka pau haere, ma matau ma nga
7 mema Maori e whakariterite haere ki nga iwi, e kore e purumatia. Ko te take katoa e
8 pa ana ki te “purumatia”, hei te 1941 ka tirohia, i tera wa tino kaha ke atu te
9 whawhai i te pakanga, i reira, nui tonu nga hoia o te Maori Battalion i whara. Na
10 runga i nga pehitanga, nga taumahatanga ka huri atu etahi Maori ki te whakapae no
11 etahi atu Maori ke te he, na to ratau kore i pikau i te kaupapa o te tiaki i te tangata
12 whenua.

13 I te timatatanga o December 1940, ka whakaritea te taraawhe tuatahi o nga Pakeha
14 i purumatia 14.000 i tonoa. Ko enei tangata hei whakakii i te Fifth Reinforcements,
15 ka uru atu ratau ki camp i te tau hou. Ka hono atu 340 nga hunga whakauru o te
16 Maori Battalion, kia mohiotia hoki ratau ko te Fifth Maori Reinforcements; 21 pai
17 heneti o ratau no te Tairawhiti.